

FAN, TA'LIM VA AMALIYOT INTEGRATSIYASI

ISSN: 2181-1776

Qurbonova Xolbibi Qirboyevna¹

Navoiy davlat pedagogika instituti O'zbek tishunosligi kafedrasida katta o'qituvchisi, pedagogika fanlari nomzodi.

E-mail: neetnet44gmail.com.tel:+998919863808

ONA TILI DARSLARIDA “IJODIY TAFAKKUR” MASALALARI

Annotatsiya: *Inson hayotida erkin fikrlash, ijodiylikning o'rni beqiyos. O'quvchilarni ijodiylik ruhida tarbiyalashda ona tili ta'limi muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada ona tili ta'limi jarayonida o'quvchilar ijodiylikni oshirishi masalalari yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ijodiylik, tafakkur, mustaqil fikrlash, ilmiy ijodiylik, badiiy ijodiylik, shaxs kamoloti, o'quv topshiriqlari, qo'shma gap, matn, ta'lim maqsadi, nutqiy faoliyat, muloqot.*

ВОПРОСЫ “ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ” НА УРОКАХ РОДНОГО ЯЗЫКА

Аннотация: *В жизни человека особое значение имеет свободное и творческое мышление. В этом важную роль играет обучение родного - узбекского языка. В этой статье анализируются вопросы, касающиеся развитию творческого мышления учащихся в процессе уроков родного языка.*

Ключевые слова: творчески, мышление, самостоятельное мышление, научно – творчески, овцение

ISSUES OF "CREATIVE THINKING" IN THE EDUCATION OF MOTHER LONGUE

Annotation: The role of free discussion and creafiveresiss is inconpare able in human being's life Teaching mother tongue is essential role to bring ur the puplis. The artlice says that the process of the mother tongueis developing puplis' creative works.

Keywords: creativeness, thinking, free discussion, scientific creativeness, meeting.

Kirish (Introduction). Mamlakatimizda yosh avlod tarbiyasiga e'tibor eng dolzarb masalalardan biri bo'lib kelmoqda. Chunki mamlakat taraqqiyoti va kelajagini yoshlar ta'min etadi, ular mamlakatni taraqqiy ettirish estafedasining davomchilarigina emas, balki yaratuvchilari va bunyodkorlari sifatida mamlakat kelajagi uchun javobgar bo'ladilar. Shulardan kelib chiqqan holda yosh avlodning milliy ongini va axloqiy sifatlarini kamol toptirishga, ularda ilg'or ilmiy dunyoqarash, g'oyaviy e'tiqodni, chuqur bilim va mehnatsevarlikni tarbiyalash lozimdir.

Ta'lim-tarbiya hamisha davlat siyosati va ijtimoiy tuzum manfaatlarini aks ettirgan. Har bir davlat oldiga qo'yilgan maqsad aynan o'qitish orqali amalga oshiriladi. An'anaviy ta'lim bir xil tafakkurli bolalarni tarbiyalashga asoslangan bo'lsa, ta'lim sohasidagi islohotlar tufayli, o'z mustaqil fikriga ega, ijodkor shaxsni kasbiy va milliy manfaatlariga uyg'un tarzda harakatlanadigan bolalarni tarbiyalash bosh maqsad qilib belgilandi.

Asosiy qism. Insonda ijodiylikni tarbiyalash siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va metodik jihatlariga ega. Uning ijtimoiy ahamiyati shundaki, mustaqil fikrlaydigan shaxs ko'r-ko'rona bironing fikriga ergashmaydi, u har bir masala bo'yicha mustaqil fikrlab, hukm va xulosalar chiqaradi. Ijodiylikning ijtimoiy-iqtisodiy

ahamiyati o'quvchining fikrlash jarayoniga kirishishi, har bir o'rganilayotgan til hodisasini "aql chig'irig'i"dan o'tkazishi, buning jamiyatga juda katta iqtisodiy manfaat keltirishi kabilarda namoyon bo'ladi.

Ijodiylik qadim zamonlardan beri tafakkur ahlini qiziqtirib kelgan. Qomusiy olim Farobiy ijodiylik haqida to'xtalib: "...u shunday fazilatki, inson uni egallashi uchun boshqa hamma fazilatlarni ishga solishi kerak", - deb ta'kidlaydi [1].

Darvoqe, ijodiy kashfiyotlar shaxsning intellektual iqtidori bilan bog'liq. Bu xususiyat badiiy asar muallifi uchun ham, kashfiyotlar qilayotgan olim uchun ham, o'quvchi uchun ham mushtarakdir. Ammo yozuvchi, shoir yoki olimning ijodkorligini o'quvchining ijodkorligi bilan tenglashtirib bo'lmaydi. Birinchisi kashfiyotlar qilsa, ikkinchisi fanda ma'lum bo'lgan, ammo unga ma'lum bo'lmagan bilimlarni mustaqil fikrlash orqali egallaydi. Bunda o'quvchi oldin egallagan bilimlariga tayanadi, noma'lumini izlab topadi hamda tegishli hukm va xulosalar chiqaradi.

Ijodiylikni shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

a) ilmiy ijodiylik; b) badiiy ijodiylik.

Ilmiy ijodiylikning ham, badiiy ijodkorlikning ham o'ziga xos xususiyatlari mavjud. Ayrim shaxslarda ham ilmiy ijodiylik, ham badiiy ijodiylik bir xil rivojlangan bo'ladi.

O'quvchining ilmiy ijodiyligi uning til hodisalarini o'rganishi natijasida chiqaradigan hukm va xulosalari, ilmiy matnlar yaratishida (masalan, "Nega kesim gap markazi?", "Ona tilini puxta o'rganish bizga nima beradi?"), badiiy ijodiyligi moddiy borliqdagi narsa, voqea-hodisalarni nozik idrok qilishi, uni badiiy did bilan tasvirlashida namoyon bo'ladi. Demak, ijodiylik shaxs kamoloti yo'lida muhim ahamiyatga ega.

Psixolog-olim Ergash G'ozievning fikricha, o'quvchilar yoshi 11-14 yoshga yetganda, ya'ni o'smirlilik davrida analitik-sintetik faoliyat jadal sur'at bilan rivojlana boshlaydi. Shu bois, ularda sabab va natijani izohlash, mustaqil fikrlash

mustahkamlanib boradi. O'quvchi o'rganilayotgan materialning muhim belgilarini ajratishga, umumlashmalar hosil qilishga qodir bo'ladi [2]. Demak, ijodiylikning birinchi belgisi ijodiy fikrlay olish sanaladi.

Ijodiylikning yana bir belgisi mahsulotning yangiligidir. O'quvchi dars jarayonida o'qituvchi kutmagan yo'ldan borishi, tasodifan yangi ijod mahsulini yaratishi, buni o'zi ham oldindan rejalashtirmagan bo'lishi mumkin. Yangi ijod mahsuli ko'proq "Nima uchun shunday?" degan muammoli savolga javob topa olishda, bir mavzuda turli matnlar yaratish kabilarda namoyon bo'ladi.

Keyingi yillarda ona tili o'qituvchilari ish faoliyatida topshiriqning qayta xotirlash, qisman izlanuvchanlik va ijodiy turlaridan unumli foydalanishga e'tibor kuchaydi. Ammo bu o'quv topshiriqlari orasida mutanosiblik bo'lishi zarur. Ona tili darslari faqat qayta xotiralash xarakteriga ega o'quv topshiriqlaridan iborat bo'lsa ijodiy izlanishga ehtiyoj qolmaydi. Agar o'quv topshiriqlariga, ko'proq ijodiylikka asoslanilsa, o'quv materialini tushunish ancha murakkablashadi. Chunki egallangan o'zaro aloqador bilimlarni xotirada qayta tiklamay turib, ularni yaratish, ijod qilish mumkin emas.

Ijodiy tafakkur avvalo, o'quv topshiriqlari orqali shakllanadi. Shu bois, maktab darsliklarida o'quv topshiriqlarining xarakteriga juda katta e'tibor qaratilgan. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, ona tili darslarida ishga solinadigan o'quv topshiriqlarining aksariyatini qisman ijodiy yoki ijodiy topshiriqlar tashkil etadi. Masalan, qo'shma gap turlarini o'rganish jarayonida berilgan sodda gap juftlaridan qo'shma gaplar hosil qilish, boshlanish qismi berilgan qo'shma gaplarni davom ettirish, qo'shma gaplar asosida ma'lum bir mavzuda matn yaratish, sodda gapli matnni qo'shma gapli matnga aylantirish, qo'shma gapli matnni sodda gapli matnga aylantirish kabi ijodiy-amaliy topshiriqlardan foydalaniladi. Demak, ijodiylik shaxs kamoloti yo'lida muhim ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat bunday kishilarga hamisha ehtiyoj sezadi.

Ijodiylikning yana bir muhim belgisi mustaqillikdir. Mustaqil ishlash, birinchidan, ko'nikma va malakalarni talab etsa, ikkinchidan, tafakkur va xotira bilan chambarchas bog'langan.

“Kognitivlik, verballik, kashfiyotchilik, onglilik hozirgi kunda ijodkor shaxs – ijodiy tafakkur sohibini tarbiyalashning asosiy pedagogik-psixologik omillari sanaladi”, - deb qayd qilinadi. [3] Olim A.Jabborov va G.Ne'matovalar shunga tayangan holda ijodiy tafakkur sohibini yetishtirishning to'rt asosi mavjudligini ta'kidlaydilar: a) kognitivlik, b) verballik, v) kashfiyotchilik,

g) onglilik. Kognitivizm inglizcha kognitiv so'zidan olingan bo'lib, “o'rganilgan”, “bilib olingan” ma'nolarni ifodalaydi. Uning zamirida onglilik yotadi. Verbal lotincha verbit so'zidan olingan bo'lib, “so'z”, “og'zaki” ma'nosini anglatadi. Bu nazariya muloqot, fikr almashinishga tayanadi. Verballikning ona tili ta'limiga aloqadorlik tomoni shundaki, o'quv topshiriqlarining mazmuni muloqotga asoslanadi. Chunki, nutqiy faoliyat, asosan, muloqot, fikr almashinuv hosilasidir.

Kashfiyotchilik o'rganilganlarni yangi sharoitda qo'llab, bilim olish demakdir. Ona tili darslarida keng qo'llanilgan qisman ijodiy va ijodiy topshiriqlar o'quvchida yaratuvchanlik, bunyodkorlik, ixtirochilik, kashfiyotchilik singari xususiyatlarini tarkib toptiradi. Onglilik deganda o'rganilayotgan til hodisasi mohiyatini anglash, ta'rif va qoidalarni asosli egallash, xulosa va umumlashmalarni chuqur, atroflicha idrok etish, egallangan bilimlarni ishonch va e'tiqodga aylanishi, o'rganilgan bilimlardan turmushda mustaqil foydalana bilish tushuniladi.

Ma'lumki, o'tgan asr oxirlariga kelib, ta'limga bixeviorestik yondashish o'rnini kognitiv yondashuv egallay boshladi. Hozirgi ona tili ta'limi asosini kognitivlik tashkil etadi.

Kognitiv yondashuvning ona tili ta'limiga kirib kelishi, uni voqelantirishning yo'llari, vositalari va usullari xilma-xil bo'lib, ular quyidagilardan iborat:

- har bir mashg'ulotda o'quvchi o'qituvchi (darslik) talabi asosida berilgan, yetkazilgan bilimlarni takrorlash emas, balki o'qituvchining yo'llanmasi bilan yangi bilim hosil qilishi, kashf etishi lozim. Bu kognitivlikning bosh omilidir;

- darsda o'quvchi sust tinglovchi emas, balki izlovchi, qiyoslovchi, kashfiyotchi bo'lishi kerak. Shuning uchun o'quvchi og'zidan chiqqan har bir so'z, fikr, hukm, bayon uning o'ziniki bo'lmog'i shart. O'quvchida tug'ilgan fikr olamshumul kashfiyot yoki biror chigal muammoning yechimi bo'lishi shart emas. Lekin o'qituvchi bergan axborotning soddagina takrori ham emas. Bunday ta'lim usuli o'quvchida mustaqillik, mas'uliyat, o'z "men"ini anglash, ijodiylik ruhini tarbiyalashga xizmat qiladi. Bunda dars jarayonidagi aloqa munosabat so'zlovchi bilan tinglovchining ko'p hollarda jonli og'zaki muloqoti, qolaversa, bahs ko'rinishini oladi;

- o'qituvchining ta'lim oluvchiga beradigan izlanish va fikrlash sari yo'llashi shunday bo'lishi kerakki, sinfdagi o'quvchilarning ijod mahsuli mohiyatan bir yo'nalishda, lekin shaklan turlicha bo'lmog'i lozim. Shundagina har bir o'quvchi o'zligini bir qadar yorqinroq ifoda etish imkoniyatiga ega bo'ladi va musobaqa ruhi har bir mashg'ulotda ustuvorlik qiladi;

- dars jarayonida o'quvchi o'qituvchi yo'llanmasi asosida izlanar, fikr qilar, biror narsani topar, biror hukmga kelar ekan, u o'z fikrini asoslash va isbotlashga, himoya qilishga intilmog'i lozim.

Ijodiylikning yana bir sharti fanlararo, bo'limlararo bog'lanishdir. O'qituvchilar fanlararo integratsiyaga alohida etibor qaratadi. Ona tili o'qitish jarayonida bunday bog'lanishni genetik xususiyatdagi bog'lanish va taqqoslash xarakteridagi boglanish singari ikki guruhga ajratish mumkin.

Genetik bogʻlanish oʻzbek tilini oʻzbek xalqi tarixi bilan bogʻlanishni taqozo etadi. Jamiyatdagi har qanday oʻzgarish, shubhasiz, tilda oʻz aksini topadi. Ana shu oʻzgarishlar natijasida yangi soʻzlar paydo boʻladi, ayrim soʻzlar tilimizdan chiqib ketadi. Masalan, otlarning maʼno guruhlarini oʻrganishda bu soʻzlarga duch kelish mumkin.

Ona tili darslarini “Geografiya” oʻquv faniga bogʻlash imkoniyatlari benihoya keng. Oʻqituvchi etimologiyasi aniq boʻlgan joy nomlari ustida ishlashda bu oʻquv faniga murojaat qiladi. Masalan, qoʻshib va ajratib yoziladigan joy nomlari ustida ish olib borayotganda (Yuqori Chirchiq, Tuytepa, Beshrabort, Oʻrta Osiyo, Gʻarbiy Sibir singari) boʻlimlararo bogʻlanishning ahamiyati katta.

Xulosa. Ona tili ta'limiga kognitiv yondashuv oʻquvchini ta'lim jarayoning sub'ektiga, faol fikrlovchi hamda hukm va xulosalar chiqaruvchi shaxsga aylantiradi. Bu esa, oʻz navbatida oʻrganilayotgan til materialining puxta oʻzlashtirilishi hamda oʻquvchilarda ijodiy tafakkurni rivojlantirish garovidir. Shuningdek, ona tili darslarida ijodii tafakkur sohibini tarbiyalash har bir oʻquvchida mavjud boʻlgan ijodkorlik xususiyatlarini tarkib toptirish, kognitiv – verbal talim imkoniyatlarini ishga solish, uni talim maqsadiga muvofiq keladigan darajaga koʻtarish bilan bogʻliq.

Adabiyotlar

1. Farobiy Abu Nasr. Risolalar. –T.:1975.—B.346.
2. Gʻoziyev E. Psixologiya .—T.: Oʻqituvchi ,1994.—B.323.
3. Jabborov A., Ne'matova G. Ona tili ta'limida kognitiv psixologiya, verbal ta'lim va ijodkor shaxs masalasi. Til va adabiyot ta'limi jurnali, 2001. 6-soni .
4. Gʻulomov A., Ne'matov H. Ona tili ta'limi mazmuni .—T.: Oʻqituvchi, 1995.-B. 125.